

O KORENINAH »CVETOČEGA HALŠTATA«

IVO PIRKOVIČ

Čeprav nam dajejo zgodovinski, filološki in arheološki viri za proučevanje Ilirov in halštata dovolj solidno gradivo, smo si z neizčiščenimi teorijami, kot so pojmi »protoilirski« in »etnogeneza Ilirov« na Balkanu, precej zamaglili jasne poglede, v čemer nam tujci skorajda ne sledijo. O predilirskem železarstvu v Vzhodnih Alpah se že nihče ne upa govoriti. O vzrokih »cvetočega halštata« razpravljamo z nedopustnimi pojmi moderne ekonomike, kot je »hiperprodukcija« in podobno, česar v halštat in tudi še v poznejše dobe prav gotovo ne smemo vnašati. Danes bi se hotel omejiti prav na vprašanja o koreninah »cvetočega halštata«, ker nam obljubljaajo razčiščenje nekaterih osrednjih arheoloških problemov, kot so nerešene uganke: odkod strmi vzpon halštatskega železarstva v 6. in 5. stoletju pr. n. š.; odkod razcvet njegove estetike; kje iskati delavnice situlske umetnosti, konkretno, ali izvira stičenska situla iz halštatske kovačnice ali halštatska iz stičenske, in še kaj?

POMEN KLIMATSKIH NIHANJ ZA ŠTUDIJ ARHEOLOGIJ

Že razširitev študija o topografiji antičnih mest in cest v rimski Saviji na proučevanje klimatskih nihanj mi je pomagala do nekaterih bistveno novih spoznanj, ki ne bi bila mogoča sicer po nobeni drugi poti. Pokazalo se je, da se z domnevnim 400-letnim klimatološkim ciklom dobro skladajo velika preseljevanja ljudstev in menjavanja kultur vsakih 400 let. Štiristoletno periodo klimatskega ritma sestavlja, grobo vzeto, vselej dve hladnejši in deževnejši stoletji, ki jim sledita dve toplejši in sušnejši. Deževnejša veka sta ugodnejša za nomadsko živinorejo, sušnejša za poljedelstvo. Tako sta bili 8. in 7. stoletje pr. n. š. mokri in hladni. Ilirska ljudstva so bila takrat po naših nižinskih pašnikih ob rekah s svojo kulturo žarnih grobišč še pretežno pastirska. To velja v najsplošnejšem okviru tudi za druga indoevropska ljudstva v

halštatski Evropi. Da sta 6. in 5. stoletje suhi in toplejši, ugodni torej za poljedelstvo, dokazuje že pridelovanje vina, ki ga izpričuje situlska umetnost in pivski pribori v halštatskih grobovih. To so bili torej celo odlični pogoji, da se je v cvetočem halštatu močno razvilo poljedelstvo tako pri naših Ilirih kot tudi v drugih halštatskih deželah. Razvilo se je celo v toliki meri, da so se znašla indoevropska ljudstva v hudi krizi. Pretiran delež poljedelske hrane je namreč za človeka strupen, zdravilo pa si je indoevropski poljedelec našel v — kuhinjski soli.

Že stari zgodovinarji so slutili, da je prinesel močnejši razvoj poljedelstva po koncu ledene dobe diluvialnemu lovcu in živinorejcu neko fiziološko krizo, ki je zgodovinarji niso razumeli. Danes vemo, za kaj je šlo.

ZDRAVILO ZA STRUPENOST POLJEDESKE HRANE

Kalij in natrij morata biti v človeškem organizmu v določenem ravnovesju. Kalij je koncentriran bolj v celicah, natrij zunaj njih, v krvi. V zadnji svetovni vojni so zdravniki na zahodnih bojiščih odkrili, da prihaja pri težkih ranjencih do vdora kalija iz uničenih celic v kri, kar vodi do krize, ki jo napak označujemo kot »živčni šok«. V resnici pomeni zastrupitev s kalijem. (Že smo brali o zastrupljanju otrok s špinačo, bogato kalija, zlasti če je še gnojena s kalijevimi gnojili.) Nagel dodatek natrija krvi v obliki raztopljene kuhinjske soli pospeši izločitev kalija iz krvnega obtoka, kar prepreči ali vsaj olajša »živčni šok«. Z nekaj litri zelo slane vode so na zahodnih bojiščih reševali do 90 odstotkov takih težkih ranjencev, ki so v prvi svetovni vojni že podlegali smrti zaradi živčnega šoka.

Poljedelska hrana dovaja človeškemu organizmu večje količine kalija, kot pa hrana lovcev in živinorejcev. Evropska ljudstva so se zato z močnim premikom iz živinoreje v poljedelstvo v 6. stoletju začela usodno za-

Stična, halštatska gomila ob železniški progi (današnjipremer ca. 40 m, ohranjena višina ca. 4 m); 6.–5. stoletje stare ere. Gomila, ki je zasnovana okrog prvotnega groba legendarnega prednika, vsebuje grobove iz nekaj zaporednih generacij ene same družine v širšem smislu. Foto Narodni muzej

strupljati. Zdravilo so si našla nagonsko v kuhinjski soli, ki so jo začela dodajati rastlinski hrani. Nove poljedelske dodatke k mesu so imenovali »solate«, kar pomeni »soljene jedi«. V francoščini tiči koren »sal« razen v »salade« tudi »sauce«, v nemščini razen v »Salat« tudi v »Sülze«. Da začno indoevropska ljudstva nekako isti čas iskati sol in poznajo vsa solate, kaže, da gre sredi starejše železne dobe res za splošen močan premik iz živinorejskega v agrarno gospodarstvo hkrati na vsem halštatskem kulturnem področju.

VELIKA REVOLUCIJA EVROPSKE ZGODOVINE

Uvajanje rabe soli sredi halštata ne pomeni torej nekega novega razkošja rastoče človekove življenjske ravni; ne pomeni samo izboljševanja okusa hrane z neko novo začimbo, ampak gre tudi za usodno vprašanje halštatskega človeka, kako preživeti. Ta nuja je vodila v eno največjih zgodovinskih revolucij evropske kulture, kar jih poznamo. Prej so se ljudstva spopadala s sosedi samo za boljše pašnike in ropanje tujih čred. Splošnih mednarodnih evropskih problemov ni bilo. Sedaj preprežejo iskalci soli celino z novimi, tako imenovanimi »solnimi cestami«, ki jih včasih morda napak štejejo med starejše jantarske«. Sled za njimi je »via salaria« iz stare Ostie v deželo italjskih Sabinov. V Rim

so karavane s soljo prihajale skozi »porto salario«. Nastajajo naselja z besednim korenem »sal« in »hal«, ki štejejo med najstarejša.

Pred halštatskimi ljudstvi vstaja vrsta novih, sedaj mednarodnih problemov: bohoten razvoj celinske trgovine s soljo, ki opušča starejše plačevanje z govedom (pecunia iz pecus) prejšnjih živinorejcev z novim menjalnim sredstvom, železom. To prinaša nova vprašanja sporazumevanja in določanja menjalnih vrednosti, vzdrževanja cest, varnosti proizvodnje in prometa. V Hallstattu je 26 odstotkov grobov vojaških. Novi red v mednarodnih odnosih pomeni v bistvu porajanje običajnega (nenapisanega) mednarodnega prava, ki pa ga poznamo boljše na morskimi kot celinskih cestah.

Agrarna družba razvije tudi svojo lastno mednarodno kulturo: astronomijo in elementarno matematiko v službi koledarja poljedelskih sezon; praznovanja sončnih obratov, setve in žetve; razne agrarne mite in kulte, kot jih vidimo v halštatski Byči skali na Moravskem in v situški umetnosti (žrtvene živali, scene praznovanj). Morda životari nekaj te kulture že prej kot ostanek iz starejših agrarnih dob, saj pozna žita že neolitski človek. Halštatska agrarna kultura pomeni v ritmu klimatskih nihanj le nov vzpon, ki poveže razkrojeni nomadski svet v kulturno enotno družbo.

V tej luči je treba sedaj poudariti, da je »cvetoči halštat« nekaj čisto novega in kako-vostno različnega od prve polovice starejše železne dobe. Druga polovica ni v svojih bistvenih potezah zrastle iz prve morda organsko in samo zato, ker je stari halštatski metalurg izpopolnil svojo tehnologijo ter začel zaradi svoje hiperprodukcije iskati kupcev zunaj svojih ozemeljskih meja, kakor danes precej splošno menijo. Prav nasprotno: neodložljive in kar usodne življenjske potrebe, vprašanje, kako preživeti, so halštatskega železarja prisilile, da je svojo železarsko tehnologijo izpopolnil in proizvodnjo povečal v tolikšnem obsegu, da ni pokrival več le potreb svojega poljedelstva, lovstva in vojske, ampak lahko tudi izvažal za plačevanje soli.

Tu nas čakajo sedaj bistveno nova spoznanja. Ker nimamo v naših deželah razen jantarja nobenih arheoloških dokazov za trgovske stike s severom, s Hallstattom, pač pa opazamo vplive iz severnoitalskih kulturnih središč, napak sklepamo, da si je utirala ilirska trgovina poti samo na zahod, ne pa na sever.² Zopet prav nasprotno: ilirski izvoz je šel od vsega začetka zunanje trgovine samo na sever in samo za sol, ki ni mogla pustiti arheoloških sledov. Za to novo potrebo vsega ljudstva so

Smarjeta (Smarješke Toplice), halštatska nekropola: leva naličnica bronaste čelade iz 5. stoletja stare ere (višina = 11,3 cm). Priidevek iz groba bojevnika. Hrani Narodni muzej. Foto Narodni muzej

Mokronog, keltska nekropola: simbolično uničen železni keltski meč (dolžina = 87 cm). Pridatek v grobu bojevnika iz 3. stoletja iz stare ere. Izkopano v drugi polovici 19. stoletja. Hrani Narodni muzej. Foto Narodni muzej

morali Iliri znatno dvigniti proizvodnjo železa. Če pa pomislimo na silne napore, koliko več rude je bilo treba odtlej taliti, koliko železa prekovati in obdelati v uporabne predmete ter jih nenehoma nositi čez gorate dežele in reke na daljni sever, bomo kar podvomili, da bi zmogli istočasno začetj razvijati (razen za kakšen knežji luksus) trgovino tudi z zahodom. Zanja ne vidimo nobene življenjske potrebe, saj ostaja ilirsko gospodarstvo, če izvzamemo sol, še naprej izrazito avtarkično: proizvaja vse, kar potrebuje dežela.

Sedaj lahko z gotovostjo rečemo, da izvira halštatska situla iz dolenske delavnice, ne stičenska iz halštatske. Torej so pomembne delavnice situlske umetnosti res v naši ožji domovini, česar na primer Otto-Herman Frey še ne more zanesljivo trditi.³

Estenski in bolonjski arheološki vplivi ne pomenijo nujno, da je naša dežela s severno Italijo trgovala. Na halštatskem tržišču so šli hitreje in ugodneje v zamenjavo za sol tehnično boljši in estetsko lepši izdelki. Zato so začeli mojstri dolenskih halštatskih delavnic posnemati nekatere kvalitetnejše italske vzorce, katerih lepota se je oplajala iz starejših in bolj razvitih sredozemskih kultur. Tako posnemanje poznajo vse dobe človekove zgodovine. Halštatsko tržišče soli je bilo tudi pomemben mednarodni vzorčni sejem, ki je spodbujal proizvodnjo vsega halštatskega kulturnega področja in ga selekcijsko usmerjal v enovit okus, v tako imenovano »situlsko umetnost«.

Ko keltski vdor v Severno Italijo razruši tamkajšnje halštatsko gospodarstvo, se v ilirski ekonomiki, to se pravi, njenem železarstvu, nič ne spremeni. To dovolj jasno govori o tehnološki in ekonomski neodvisnosti našega halštata od zahoda. Šele poznejši prihod Keltov tudi k nam pomeni konec našega cvetočega halštata. Novo ljudstvo prinaša novo gospodarstvo in nov okus. Karavane ne odhajajo z železnimi izdelki nič več na daljni sever po kameno sol. Dežela se oskrbuje od tlej z morsko soljo iz solarn, kot je pri mestecu Halietum, kjer stoji danes Izola. Halietuma niso ustanovili Rimljani, ki pravijo soli »sal«, ampak še pred Rimljani Kelti, ki so sol imenovali »hal« in dali ime tudi Hallstattu.

Kelti plačujejo sol z drugačnim izvozom in prvič tudi z denarjem. Gospodarstvo dežele

ne visi več izključno na železarstvu, čeprav se na latobiškem področju (prej ne!) skoraj čez noč močno razvije.

Rimljani še bolj spreminjajo strukturo gospodarstva v naših deželah in Iliriku. Zlasti po panonskem uporuh se polaste vsega našega in ilirskega železarstva za oboroževanje balkanskih in orientalskih armad. V izvozu naših dežel na rimski trg, ki ga omenjata Strabo in Plinij, pa slovi med živinorejskimi, poljedelskimi in prirodnimi artikli zlasti še »noriško železo«, za katerega lahko danes do-kažemo, da so ga proizvajali tudi po vsej Kranjski tja do noriških mej na Gorjancih.

OPOMBE

1. Crucium, Situla 10. Ljubljana 1968, str. 71—74. — 2. F. Stare, Vače. Ljubljana 1954, str. 151. — 3. Otto-Hermann Frey, Krieger und Salzherren, 1970, p. 87.

